

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

ГАВРИЛЮК Оксана Романівна

УДК 811.161.2'367.335(043.3)

**СКЛАДНІ КОНСТРУКЦІЇ ІНТЕНСИВНОЇ ДОПУСТОВО-
ПРОТИСТАВНОЇ СЕМАНТИКИ: СТРУКТУРА ТА
ФУНКЦІОНУВАННЯ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Висоцький Анатолій Васильович,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, директор
Інституту української філології.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Олексенко Володимир Павлович,
Херсонський державний університет,
директор Інституту філології та журналістики,
завідувач кафедри журналістики;

кандидат філологічних наук
Заскалета Валентина Петрівна,
Національний авіаційний університет,
доцент кафедри українознавства.

Захист відбудеться «2» липня 2010 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «1» червня 2010 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. П. Гальона

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

У сучасній граматиці вивчення складного речення зосереджено переважно на функціональному та комунікативному аспектах, а також комплексному семантико-синтаксичному аналізі. Актуальність цих підходів полягає в можливості докладного розгляду різноманітних синтаксичних структур з урахуванням усіх можливих їхніх функцій та сфер уживання, зокрема і складних сполучникових та безсполучникових конструкцій, між частинами яких існують інтенсивні допустово-протиставні семантико-синтаксичні відношення.

Найповніше дослідження складних допустових речень в сучасній українській літературній мові належить А. Г. Квацуку; структурні, логіко-семантичні та функціональні типи допустових речень у сучасній науковій мові стали предметом окремого дослідження Н. О. Ковальнової; Т. П. Ткачук описав функціонально-семантичну категорію допустовості. Аналіз різних класифікаційних ознак допустових речень відображено в працях І. І. Слинька, І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, І. Г. Чередниченка, Н. В. Гуйванюк, О. К. Безпояско, О. Т. Волоха, М. Ф. Кобилянської, В. І. Кононенка, К. Ф. Шульжука, М. В. Мірченка, А. П. Загнітка та інших. Допустово-протиставні семантико-синтаксичні відношення у складному реченні на матеріалі російської мови досліджували такі вчені, як В. О. Богородицький, М. Є. Кухаревич, Т. Г. Печонкіна, Н. О. Андрамонова, Н. П. Перфільєва, В. Ю. Апресян та інші.

У центрі уваги українських лінгвістів були переважно складнопідрядні речення інтенсивної допустово-протиставної семантики. Складносурядні та безсполучникові складні речення з допустово-протиставними семантико-синтаксичними відношеннями між предикативними частинами не були предметом окремого лінгвістичного дослідження.

Активізація складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики в мовленні, їх висока продуктивність у синтаксичній системі сучасної української мови зумовлюють необхідність комплексного аналізу функціонування всіх моделей, що беруть участь у побудові цих конструкцій. Виокремлення інтенсивних допустово-протиставних конструкцій як особливого структурно-функціонального типу складних речень дозволить деталізувати й розвинути структурно-семантичну класифікацію складного речення, а, отже, і типологію видів зв'язку, сполучних засобів тощо.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного аналізу складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики в українському мовознавстві, важливістю дослідження синтаксичних зв'язків та засобів вираження інтенсивних допустово-протиставних семантико-синтаксичних відношень у межах функціональних типів указаних речень. На сьогодні описані лише окремі типи складнопідрядних речень з відповідним значенням.

Семантико-синтаксична категорія допустовості та її реалізація у складних синтаксичних конструкціях ще не знайшла достатньої

репрезентації у лінгвістичних дослідженнях. Необхідність дослідження цих конструкцій дає змогу розв'язати широке коло сучасних мовознавчих проблем: місця аналізованого типу речень у наявних таксономіях, засобів модифікації конструкцій допустово-протиставної семантики, типології комунікативних ситуацій, у яких функціонують досліджувані одиниці, культурологічних та соціальних чинників впливу на вибір мовцем конкретного мовного матеріалу, типових лексичних одиниць та синтаксичних моделей реалізації допустово-протиставної семантики тощо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов'язана з науковим напрямком Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова „Дослідження проблем гуманітарних наук”, входить до плану науково-дослідної роботи кафедри української мови і є складником комплексної теми „Лінгводидактичний опис функціонування української мови”. Тему дисертаційної роботи затвердила Вчена рада Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол №5 від 22 грудня 2006 року) та схвалила наукова координаційна рада „Українська мова” Інституту української мови НАН України (протокол №37 від 26 квітня 2007 року).

Мета дисертаційного дослідження полягає у з'ясуванні структурно-семантичних та функціональних ознак складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики та дослідженні синтаксичних зв'язків у межах функціональних типів указаних речень.

Досягнення поставленої мети передбачає необхідність розв'язання таких завдань:

- 1) з'ясувати специфіку та місце семантико-синтаксичної категорії допустовості у мовній системі і визначити її зв'язок з іншими граматичними категоріями української мови;
- 2) дослідити засоби вираження семантико-синтаксичних допустово-протиставних відношень у структурі складного речення;
- 3) виділити основні типи складних синтаксичних структур інтенсивної допустово-протиставної семантики;
- 4) встановити функціонально-семантичні моделі речень інтенсивної допустово-протиставної семантики;
- 5) виявити та схарактеризувати структурну і семантичну різноманітність і неоднорідність речень цього типу;
- 6) з'ясувати додаткові семантичні відтінки в допустово-протиставних реченнях.

Об'єкт дослідження – складні речення з інтенсивною допустово-протиставною семантикою.

Предмет дослідження – система дериваційних, лексичних, граматичних засобів вираження допустово-протиставних семантико-синтаксичних відношень у структурно-семантичних типах складних речень.

Методологічною основою дисертації є положення про єдність форми і змісту мовної системи. Відповідно до цього положення граматична оформленість і семантика речення розглянуті як два взаємопов'язані фактори

єдиної сутності. У роботі представлено спробу синхронного опису ділянки синтаксичної системи, обмеженої рамками семантико-синтаксичної категорії допустовості.

Мета, завдання і методологічні засади дослідження зумовили **методи й методику роботи**. Як основні у дисертації використано описовий метод, на підставі якого узагальнено спостереження над зібраним фактичним матеріалом (опис різновидів складних допустово-протиставних речень та виявлення їх особливостей), метод компонентного аналізу (виділення одиниць допустово-протиставної семантики, відмежування їх від близьких за семантикою груп), дистрибутивний метод (визначення особливостей сполучення компонентів складного речення). Окрім того, у дослідженні застосовано метод моделювання, а також методика трансформаційного аналізу.

Матеріалом дослідження слугували складні речення інтенсивної допустово-протиставної семантики, дібрані методом суцільного вибирання з творів художньої літератури (XIX – початку XXI століття) та сучасної публіцистики, а також синтаксичні структури, змодельовані автором відповідно до функціонально-семантичних моделей допустово-протиставних речень (понад 1000 одиниць).

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що в ній уперше в українському мовознавстві здійснено комплексний аналіз функціонально-семантичних засобів вираження інтенсивної допустово-протиставної семантики в межах складного речення, виявлено чинники, що впливають на їх функціонування, встановлено закономірності реалізації семантико-синтаксичних допустово-протиставних відношень у реченнях інтенсивної допустово-протиставної семантики.

Теоретичне значення виконаного дослідження полягає в поглибленні наукових засад комплексного аналізу синтаксичних одиниць з допустово-протиставними відношеннями, у виробленні принципів їх структурно-семантичної типології, що дає змогу використовувати результати роботи при вивченні організації речень з іншими типами відношень між предикативними частинами.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані при викладанні курсу сучасної української літературної мови в загальноосвітній та вищій школі, розробленні спецкурсів і спецсеминарів з проблем синтаксичної семантики та функціонального синтаксису. Результати дослідження можуть лягти в основу підручників і навчальних посібників із граматики української мови.

Апробація роботи. Основні положення дисертаційної роботи і результати дослідження обговорено на X Всеукраїнській науково-практичній конференції "Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції" (Київ, 16-18 травня 2007 р.), на Всеукраїнській науковій конференції "Лінгвоукраїністика у вищих навчальних закладах I-ої половини XX століття" (Ніжин, 19-20 жовтня 2007 р.), на Міжнародній науковій конференції "Взаємодія лексичної і

граматичної семантики” (Київ, 22-23 травня 2008 р.), на Міжнародній науковій конференції ”Розвиток словникового складу та граматичного ладу української мови у зв'язку з демократизаційними та глобалізаційними процесами” (Рівне, 15-16 жовтня 2009 р.), а також на звітно-наукових конференціях професорсько-викладацького складу й аспірантів Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (2004-2009 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладені у 7 публікаціях, серед яких 6 статей, що опубліковані у виданнях, визначених ВАКом України як фахові.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, лінгвістичної бібліографії (268 позицій) та списку використаних текстових джерел. Загальний обсяг тексту дисертації – 210 сторінок, основного тексту – 178 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи, простежено її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, визначено об'єкт і предмет аналізу, сформульовано мету й завдання дослідження, з'ясовано наукову новизну, теоретичне і практичне значення результатів дослідження, висвітлено відомості про апробацію одержаних результатів.

У **першому розділі** – „**Допустово-протиставна семантика в структурі складного речення**” – з'ясовано місце складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики в системі синтаксичних одиниць, з'ясовано семантико-синтаксичні та формально-граматичні ознаки досліджуваних синтаксичних конструкцій, досліджено інтенсивність як лінгвістичну категорію та її вираження у складних реченнях інтенсивної допустово-протиставної семантики.

Складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики належать до речень акцентованого допустового значення і ґрунтуються на причиново-наслідкових зв'язках між предикативними частинами. Чітка двочленність складного речення, в якому одна частина висловлює причину, умову, обставини, всупереч яким все ж відбувається дія другої частини як наслідок, спричиняє допустові відношення між частинами. Це специфічні, особливі причиново-наслідкові відношення, що передбачають немотивованість одного явища іншим. Допустові відношення репрезентують не просто невідповідність між двома явищами, а протиріччя причини і наслідку, протилежного очікуваному. Складні конструкції з допустовим значенням називають реченнями зворотної зумовленості на відміну від причиново-наслідкових і умовно-наслідкових, які належать до речень зумовленості, бо важливим семантичним компонентом допустових речень є компонент із семантикою зворотного наслідку, що внутрішньо пов'язаний

відношенням протиріччя з прямим наслідком. Серед основних типів конструкцій, які матеріалізують ці ознаки, можна визначити такі:

- складнопідрядні речення: *Який не був великий апетит у в'язнів навіть на такий «борщ», але він був зіпсований* (І. Багрянний);

- складносурядні речення: *Завернуть, доженуть, прив'яжуть до кибитки, - а ти рвонись* (Л.Костенко);

- безсполучникові складні речення: *Проїхав (драматург) стени, в Асканію Нову заскочив набратися вражень, три рази ночував у голів колгоспів, їв кавуни, купався, обійшов усе будівництво, парторга відвідав, профком, спецчастину, розмовляв з п'ятьма робітниками, - нема сюжету* (О. Довженко).

Складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики віддавна були об'єктом зацікавлення граматистів. Однак до сьогодні граматичні й семантичні особливості цих конструкцій не отримали єдиного, загально визнаного тлумачення, що можна пояснити не тільки складністю семантичної структури речень, специфічною системою сполучних засобів, а й різноспрямованістю лінгвістичних досліджень.

У мовознавчій літературі переважно описано складнопідрядні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики, які більшість граматистів (Л. А. Булаховський, О. М. Гвоздєв, Н. О. Жданов, А. Г. Кващук, Б. М. Кулик, Н. П. Перфільєва та інші) тлумачать як узагальнено-допустові (особлива група складних допустових речень), відносні (Л. С. Естріна, Л. Є. Осипова) чи відносно-узагальнювальні (Р. М. Докучаєва). Н. О. Андрамонова, О. Г. Руднєв указують на багатогранність таких конструкцій і на те, що вони займають перехідне місце в системі сурядності-підрядності. Складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики кваліфікують як особливі, універсальні допустові В. С. Храковський та М. В. Ляпон.

За структурно-семантичними ознаками складнопідрядні допустові речення належать до класу розчленованих складних конструкцій, оскільки підрядні частини в них не мають опорних елементів у головній частині, тобто не займають прислівної позиції, напр.: *Сліди сліз ще були видні, хоч який той лист був пожмаканий і пропотілий, хований на юнацьких грудях* (І. Багрянний).

В основі складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики лежать власне допустові відношення, що виражаються в їх характерному значенні та загальній двочленній будові: підрядна частина містить вказівку на обставини, всупереч яким відбувається дія головної. Проте, незважаючи на це, вони мають цілий ряд специфічних особливостей, які не властиві іншим реченням допустової семантики і які дають підстави для виділення їх в окремий тип та надання їм особливого статусу. Насамперед привертає увагу той факт, що вони створюються від намагання мовця посилити інтенсивність вияву різних обставин, дій чи ознак у

підрядному реченні, щоб потім протиставити це посилене твердження змісту головного речення.

Семантика допустово-протиставних конструкцій значно складніша за значеннєву структуру як допустових, так і протиставних конструкцій, а відношення, які формуються у допустово-протиставних конструкціях, є синкретичними як результат взаємодії допустових і протиставних відношень. Вони значною мірою споріднені, оскільки допустові відношення виникають на основі протиставлення, однак репрезентують складніший його різновид. Якщо в основі протиставних відношень лежить ідея протиставлення загалом, то в допустових виражено протиставлення явищ, логічно пов'язаних як умова (причина) і наслідок, причому наслідок завжди протилежний очікуваному.

Характерно, що допустові, часові чи причинові відношення є типовими для складнопідрядного речення, а відношення допустово-протиставні є вторинними, вони є результатом дериваційних процесів між складнопідрядними і складносурядними конструкціями.

Подібно до протиставних речень і на відміну від допустових, допустово-протиставні речення мають виразну і негнучку структуру. Для вираження допустово-протиставних відношень у складнопідрядному реченні найтипівішою є конструкція з препозицією підрядної частини. Однак спостереження за будовою складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики показують, що підрядні речення зафіксовано в усіх трьох позиціях – у препозиції, постпозиції та інтерпозиції щодо головного, напр.: *Яка не була зморена і затерпла Дарія Олександрівна, стоявши недалеко, — її ніби огнем в серці вдарило від тих слів* (В. Барка). *Учителю завжди судилося залишатися в пам'яті своїх вихованців, де б вони не працювали, на яких широтах і меридіанах життя не опинялися. Знала, це був один з його (Валерія) важливих життєвих принципів: не піддавайся спалахам пристрастей, бурям емоцій, хоч які там вони будуть красиві в дану хвилину, бери кожне явище не тільки таким, яким воно зараз є, а й таким, яким буде, яким постане в перспективі, — адже вона повинна бути для тебе понад усе!..* (О. Гончар).

Порівняно із складнопідрядними допустово-протиставними конструкціями нейтральної семантики, підрядна частина яких оформлена сполучниками *хоч* (*хоча*), *хай* (*нехай*), *незважаючи на те що*, *дарма що*, складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики характерні підвищеною експресією, є емоційно виразнішими і часто вимагають значних обмежень у вживанні дієслів (або інших предикативних одиниць) у їх залежній частині. Оскільки йдеться про вияв інтенсивності ознаки чи дії, то дієслова, прикметники, слова категорії стану характерні здатністю збільшувати чи зменшувати свою інтенсивність, змінювати ступінь інтенсивності тощо.

Підрядна частина складнопідрядних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики, оформлена сполучними засобами *хто* (*б*) *не*, *що* (*б*) *не*, *коли* (*б*) *не*, *де* (*б*) *не*, *куди* (*б*) *не*; *хоч* (*би*) *хто*, *хоч* (*би*) *що*, *хоч* (*би*) *коли*, *хоч* (*би*) *де*, *хоч* (*би*) *куди*, вказує на високий ступінь вияву якості,

інтенсивної дії чи стану, напр.: *Як не намагався Андрій втримати свої нерви, але втримати не міг, — все в голові пішло обертом* (І. Багрянний). Значення посилення пов'язане з кількістю суб'єктів, об'єктів, обставин (час, місце, напрям) перебігу дії. Посилення може бути зумовлене узагальнено-посилювальним характером допустового компонента, коли подія-наслідок протиставлена великому, а інколи необмеженому набору ознак і дій. Семи допустовості, посилення і узагальнення в таких синтаксичних структурах перебувають у тісному зв'язку і взаємодії.

У складносурядних та безсполучникових конструкціях інтенсивної допустово-протиставної семантики інтенсивності досягають переважно шляхом нарощення експресії за допомогою кількісного нагромадження аргументів першої частини, що вказують на умову або причину, всупереч яким відбувається дія другої частини. Напр.: *...Звук із горла не вилітав, і щелети рухалися, як дерев'яні, але він все одно продовжував ці вправи і робив їх наполегливо і довго* (Г. Тютюнник). *Може, в нього (старого робітника) розпитувано про дітей і онуків, може, пропонувано видати партизанів, може, умовляно розпочати працю на старому заводі, - він не слухав* (Ю. Яновський).

Другий розділ – „Інтенсивні допустово-протиставні відношення у системі складнопідрядних речень” – присвячено розглядові складнопідрядних допустово-протиставних речень: проаналізовано засоби зв'язку, досліджено структурну організацію неітеративних та ітеративних складнопідрядних інтенсивних допустово-протиставних конструкцій.

Сполучні засоби, що організують складнопідрядні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики, отримали різні назви у лінгвістичних працях. Невідповідність у термінології спостерігаємо як в україністиці, так і в русистиці. Такі слова української мови, як: *скільки не, як не, який не, хто не, що не, де не, коли не, куди не, звідки не* кваліфікують то як сполучники (Л. А. Булаховський, О. Г. Руднев, М. У. Каранська), то як сполучні слова (Н. А. Жданов, Б. М. Кулик), то як релятивні сполучення (Т. Г. Печонкіна), то як сполучні з'єднання (А. Г. Кващук), то як словосполучення підрядності (І. Г. Чередниченко), то як сполучнослівні єдності (К. Г. Городенська). Ці специфічні сполучні засоби є виразниками особливих семантико-синтаксичних відношень між частинами складнопідрядних речень – інтенсивних допустових, чим і привертають увагу дослідників. На позначення сполучних засобів складнопідрядних інтенсивних допустово-протиставних речень у роботі запропоновано термін *концесивний транслятив*.

Концесивний транслятив (від лат. *concessio* – допустовий, *translatio* – перенесення) – це компонент формально-граматичної структури складнопідрядного речення, що виражає семантику допустово-протиставних відношень у граматичній структурі речення, передаючи інтенсивність взаємовпливу двох контрастних позамовних ситуацій. Він є логічним стрижнем допустово-протиставної конструкції (на цей компонент у реченні падає логічний наголос) і може бути виражений:

- 1) сполученням відносних займенників та прислівників з часткою *не*, яка має підсилювальне значення: *як (би) не, скільки (б) не, який (би) не, хто (б) не, що (б) не, де (б) не, коли (б) не, куди (б) не, звідки (б) не*. Відносні займенники при цьому можуть уживатися і в непрямих відмінках, напр.: *Якою б не була страхітливо руйнівна війна, яким би брудним ураганом не пройшла вона по Україні, її величезне позитивне значення для історії українського народу безперечно* (О. Довженко);
- 2) поєднанням сполучника-частки *хоч* (рідко *хай*) у сполученні з тими ж займенниками та прислівниками: *хоч (би) як, хоч (би) скільки, хоч (би) який, хоч (би) хто, хоч (би) що, хоч (би) де, хоч (би) коли, хоч (би) куди, хоч (би) звідки*. Відносні займенники при цьому теж можуть уживатися в непрямих відмінках, напр.: *У критичну хвилину Чередниченко від тебе не відвернеться, не одягне на себе панцир безчужості, хоч би в якому був настрої* (О. Гончар).

Усі складнопідрядні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики можна умовно поділити на дві групи: неітеративні та ітеративні. До першої групи належать конструкції, що відображають неповторювані, одиничні ситуації; ознака, дія чи стан, відображені в підрядній частині, виражені максимально інтенсивно. Коло дієслів чи інших предикативних слів, які можуть уживатися в підрядній частині цієї групи, обмежене. Це конструкції зі словами *як (би) не, хоч (би) як; скільки (б) не, хоч (би) скільки; який (би) не, хоч (би) який*. У синтаксичних конструкціях цієї групи зміст головного речення не відповідає сказаному в підрядному при будь-якому лексичному наповненні займенникового слова, напр.: *Як не було важко, як не мерзли вони під осінніми дощами, а проте не розбіглися, а навпаки, ще більше згуртувалися* (Д. Бедзик).

До другої групи входять конструкції, підрядні частини яких оформлені сполучними засобами *хто (б) не, хоч (би) хто; що (б) не, хоч (би) що; де (б) не, хоч (би) де; коли (б) не, хоч (би) коли; куди (б) не, хоч (би) куди; звідки (б) не, хоч (би) звідки*. Ці конструкції репрезентують повторювані ситуації, їм притаманне ітеративне значення, напр.: *Де б не проживала людина, куди б не закинула її доля, але отой “солодкий та коханий дим” рідного краю має завжди бути присутній* (В. Скуратівський).

Відносні займенники чи прислівники вносять у підрядне речення значення узагальнення, яке посилюється через частку *не* або сполучник *хоч*, що є обов'язковим і невід'ємним елементом структури складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики. Категорійна семантика відносних займенників і прислівників визначає різноманітні параметри узагальнення:

- 1) якісний (*як (би) не, хоч (би) як*), напр.: *Як не пильнували в'язні за гігієною, як не дбали вони за свою шкіру, миючись по тричі на день, все-таки їх напали якісь паскудні чиряки* (І. Багрянний). *І хоч як давно росте він (барвінок) на Україні, і хоч як ми до нього звикли, а все ж він – чужинець* (А. Коваль);

2) квантитативний (скільки (б) не, хоч (би) скільки), напр.: *Кажуть, у степу з криниці скільки не пий, однак дна не дістанеш* (Нар. тв.). *Може, вдруге справді такого не буває. Бо хоч скільки льотних годин після того провів у повітрі, однак те, що звідав у своєму першому небі, так більше й не повторилось...* (О. Гончар);

3) атрибутивний (який (би) не, хоч (би) який), напр.: *Якими б нечесними не були методи роботи деяких компаній на українському ринку, вони нічого не доб'ються без специфічної "підтримки" місцевої влади* (З газети). *Хоч яка ненависна була ця жінка для Роксолани, але навіть її вразила поведінка Сулеймана* (П. Загребельний);

4) суб'єктно-об'єктний (хто (б) не, що (б) не, хоч (би) хто, хоч (би) що), напр.: *Ким би ти не став – математиком, чи інженером, а чи філологом – умій шанувати працю простої людини* (В. Сухомлинський). *Що б він не сказав, хоча б неправду, мати завжди вірила йому;*

5) локативний (де (б) не, куди (б) не, звідки (б) не, хоч (би) де, хоч (би) куди, хоч (би) звідки), напр.: *З того часу почалася запекла сварка проміж двома братами — Грицьком та Панасом. Де б не стрівалися вони, то зараз якось зачепляться за ту землю, та й почнеться суперечка, за малим не бійка* (Б. Грінченко). *Хоч би куди ти поспішав, хай і до радощів кохання, якого б в серці не плекав ти потаємного бажання, – її зустрівши, станеш ти, зніяковівши мимовільно, щоб уклонитись богомільно ясній святині краси* (М. Рильський). *Звідки б не приходили вітальні листівки, однак жодна з них не могла її потішити;*

б) темпоральний (коли (б) не, хоч (би) коли), напр.: *Коли б не ліг я, звечора чи опівночі, а встану однаково рано, така вже виробилась звичка* (О. Гончар). *Хоч би коли розповідав дідусь про війну, однак завжди на його очах виступали сльози.*

Підрядні речення поєднують основне значення допустовості з додатковим відтінком у значенні відповідно якісним, квантитативним, атрибутивним, суб'єктно-об'єктним, локативним, темпоральним.

Окремої уваги заслуговують так звані фразеологізовані звороти, побудовані на зразок складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики. Вони різноманітні за своїм складом залежно від сполучних засобів і семантики та форм дієслів-присудків. Найпоширенішими є синтаксичні конструкції, утворені поєднанням сполучних засобів як не, що не з дієсловами *казати, говорити* (у формі наказового способу – імперативні конструкції переважно незначні за обсягом і типові за структурою) і *бути* (у формах минулого, майбутнього та теперішнього часу або умовного способу). Напр.: *Що не кажіть, а Віктор — людина захоплен, у вигляді азарту живе в ньому порив, прагнення сягнути незвичайного, а хіба за це можна людину осуджувати?* (О. Гончар). *Існував він (лайнер) насправді чи виплодила його лиш чиясь хвора уява, — як би там не було, комусь належало це перевірити, ризикуючи власним життям...* (О. Гончар).

Отже, в українській мові функціонують складнопідрядні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики, в яких допустові відношення

є виразними, а зміст головного речення не відповідає сказаному в підрядному незалежно від значення відносних займенників та прислівників, що входять до складу сполучних засобів цих речень.

Третій розділ – „Інтенсивні протиставно-допустові відношення у складносурядних реченнях” – репрезентує дослідження складносурядних речень, між частинами яких існують інтенсивні протиставно-допустові відношення. У ньому описано невідповідність граматичних і семантичних ознак аналізованих конструкцій, досліджено видо-часові характеристики дієслів-присудків у вираженні протиставно-допустових відношень у складносурядних реченнях та засоби поєднання їх частин.

Складносурядні конструкції інтенсивної протиставно-допустової семантики розглядають серед протиставних складносурядних речень, частини яких поєднані сполучниками *а, але, та* (у значенні *але*) *зате, проте, однак*, рідко *і*. Ці сполучники виражають формальну взаємозалежність між частинами складного речення. Однак за характером семантико-синтаксичних відношень між складовими частинами протиставно-допустові речення належать до детермінативних складносурядних речень, у яких протиставний зв'язок доповнений семантичними відтінками, характерними для складнопідрядних речень, а саме: протиставне значення ускладнюється значенням допустовості, напр.: *Десь там далеко, далеко, поганеньке містечко, а все-таки воно живе, все-таки пнеться...* (У. Самчук). У таких реченнях протиставні семантико-синтаксичні відношення домінують над допустовими.

Семантичну нерівноправність предикативних частин зумовлює невідповідність граматичних і семантичних ознак: з одного боку – це складносурядні речення, оскільки їх частини поєднані сполучниками сурядності, а з іншого – вони наближаються до складнопідрядних допустово-протиставних речень за характером детермінативних семантико-синтаксичних відношень між їх предикативними частинами. Цілком правомірно визначати принцип розташування предикативних частин складносурядних речень інтенсивної протиставно-допустової семантики: на першому місці – подія, всупереч якій відбувається дія, передавана постпозитивною частиною. Отже, те, що аналізований різновид складносурядних речень передає протиставно-допустові відношення, визначає певну кількість предикативних частин, що характерні неможливістю їх перестановки, – це дві предикативні частини з фіксованим порядком розташування.

Той факт, що складносурядні речення інтенсивної протиставно-допустової семантики за характером детермінативних семантико-синтаксичних відношень між їх предикативними частинами наближаються до складнопідрядних допустово-протиставних речень, підтверджує можливість їх трансформації у складнопідрядні допустово-протиставні речення введенням сполучника підрядності до першої допустової частини, напр.: *Не знала й не могла знати війни, не літала з багажем Червоного Хреста до місць, де лютують епідемії, ще, власне, ні разу Інні не доводилось*

ризикувати собою, **а проте** іноді потайки ставить себе в ситуації найтрудніші, приміряється до найтяжчих випробувань... (О. Гончар). Пор.: **Хоч** не знала й не могла знати війни, **хоч** не літала з багажем Червоного Хреста до місць, де лютують епідемії, **хоч** ще, власне, ні разу Інні не доводилось ризикувати собою, **проте** іноді потайки ставить себе в ситуації найтрудніші, приміряється до найтяжчих випробувань.

Складносурядні речення, між частинами яких існують протиставно-допустові відношення, репрезентують різні варіанти конструкцій, які змінюють видову характеристику і часову локалізацію дій, виражених в обох частинах складного речення, для передачі наступності, що передає дію, яка відбулася всупереч дії препозитивної частини. Своєю частотністю вирізняються конструкції, в яких форми минулого часу дієслів-присудків препозитивної частини поєднані з формою минулого часу присудків постпозитивної частини, причому недоконаний вид переважає над доконаним, напр.: *Ніколи та рука не обняла його — сина, не була щедрою на пестоці, та все-таки кожного року, коли “Христос воскрес”, коли всі віталися, син з величною втіхою брав ту руку і припадав устами до її шорсткої, темної твердості* (У. Самчук). ...*Звук із горла не вилітав, і щелепи рухалися, як дерев'яні, але він все одно продовжував ці вправи і робив їх наполегливо і довго* (Г. Тютюнник). За умови одночасової площини перебігу дії засобами передачі наступності почасти є лексико-синтаксичні одиниці, зокрема часові прислівники, напр.: *Уже три роки не було поруч з ним коханої, але ще дотепер* ночами вона приходила до нього уві сні (Г. Тютюнник).

Високий ступінь вияву ознаки, дії чи стану в аналізованих реченнях може бути виражений лексико-синтаксичними засобами чи досягатися шляхом нарощення експресії за допомогою кількісного нагромадження аргументів першої частини, що вказують на умову чи причину, всупереч яким відбувається дія другої частини.

Найважливішими засобами поєднання частин складносурядних речень є інтонація та сполучники, які доповнюють співвідношення видових, часових і способових форм дієслів-присудків, спільні члени речення, порядок предикативних частин. Деякі сполучники сурядності можуть виражати семантико-синтаксичні відношення, якими звичайно пов'язана детермінантна частина з головною частиною в складнопідрядному реченні. Серед них – протиставні сполучники сурядності *а, але, зате, проте, однак (одначе)*, що можуть виражати протиставно-допустові відношення.

Сполучником *і* можуть поєднуватися і повідомлення, що протиставлені одне одному. Функції сполучника *і* близькі до функцій протиставних сполучників, напр.: *Сідаю. Круг мене темно. Блискають тільки гострі, колючі звуки, і дрібно сиплеться регіт на металеву дошку, як шріт. Хочу стіймати, записати в пам'яті – і не виходить* (М. Коцюбинський).

Сполучник *а* має протиставне значення і часто за значенням близький до сполучника *але*, напр.: *Одцвіте буйне волосся в людини, облетять кучері,*

як з весняної верби, похолоне кров і похолоне серце, **а** людина все змагається, все простягає вперед долоні і, як парус, кличе пройти море й пройти океани, припасти натомленим тілом до землі й дати сонцеві, дощам і вітрові робити їхнє діло (Ю. Яновський).

Компонент *а*, послаблюючи сполучникові функції, може виступати і як підсилювальна частка, надаючи виразові більшої експресивності і цим підсилюючи інші протиставні сполучники, напр.: *Не знала й не могла знати війни, не літала з багажем Червоного Хреста до місць, де лютують епідемії, ще, власне, ні разу Інні не доводилось ризикувати собою, **а проте** іноді потайки ставить себе в ситуації найтрудніші, приміряється до найтяжчих випробувань: а ти змогла б?* (О. Гончар).

Основним виразником протиставних відношень і семантично найбільш насиченим є сполучник *але*, напр.: *Марія бігає, руки мліють від утоми, **але** лагідна усмішка **не сходить** з її уст* (У. Самчук).

Як синоніми до *але* часом можуть виступати сполучники *зате*, *проте*, *однак*, напр.: *Ягода стояла внизу з піднятим догори личком, була ще меншою, ніж перед тим, **зате** очі їй мовби побільшали до неозорості, затопили Сивоокові весь світ...* (П. Загребельний). *Трясе (Володько) Баглая в обіймах, все ж таки ровесник і кум, **проте** Баглаєві й при цьому бурхливому вияві почуттів не зовсім до речі згадується, що мати чомусь недолюблює Володьки* (О. Гончар). *А це ж вам ризик, тільки подумайте, що його переболів за ту дорогу, скільки тих нещасть могло трапитись, — **однак** Бог милував* (У. Самчук).

У складносурядних реченнях сучасної української літературної мови функціонують і такі слова, які є елементами лексичного наповнення складного речення і виражають відношення між його компонентами спеціалізовано і точніше, ніж сурядні сполучники, відіграють допоміжну роль у структурній організації речення. Це частки *таки*, *все-таки* (*все ж таки*), *все ж*, стійкі сполучення слів *все одно*, *в той же час*, напр.: *Кожного понеділка і кожної п'ятниці під тюремну браму приходили мати або сестра і приносили ті ославлені «передачі». Приходили, просили побачення, їм відмовляли, **але** вони **все-таки** вперто і довго чекали безнадійно надіючись* (У. Самчук). *...Звук із горла не вилітав, і щелепи рухалися, як дерев'яні, **але** він **все одно** продовжував ці вправи і робив їх наполегливо і довго* (Г. Тютюнник).

Ці специфічні лексико-граматичні конструкції увиразнюють семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами, а саме – протиставно-допустові, і не виконують функції сполучних засобів, тому не можуть бути кваліфіковані як сполучники чи сполучні слова. Основна функція аналізованих слів, що в складносурядних реченнях з протиставно-допустовими відношеннями стоять після сполучників сурядності, полягає в підкресленні допустового значення, а не в поєднанні предикативних частин. Отже, видається правомірним визнавати слова *таки*, *все-таки* (*все ж таки*),

все ж, все одно, в той же час тощо інтенсифікаторами допустового значення.

Функціонування лексичних елементів як засобів вираження семантико-синтаксичних відношень між компонентами складносурядних речень зумовлене передусім характером сполучників сурядності, а саме: чим ослабленіше значення сполучника, тим більшою є необхідність у додаткових засобах, що допомагають оформити складне речення як структурно-семантичну одиницю і відобразити в ньому певні семантико-синтаксичні відношення, зокрема протиставно-допустові.

У четвертому розділі – „Інтенсивні допустово-протиставні відношення у безсполучниковому реченні” – досліджено особливості вираження допустово-протиставних семантико-синтаксичних відношень між частинами безсполучникового речення.

Протиставлення високого ступеня вияву кількості, якості, дії і здійснюваної всупереч йому події-наслідку може бути виражене у безсполучникових складних реченнях, напр.: *Розгойдує її (шаланду) море, кидає через хвилі, холодні бризки печуть вогнем, примерзає до тіла мокра одежа – не піддається рибалка, Мусій з чужим чоловіком б'ються до берега* (Ю. Яновський). *Роками голову ламатимеш – не вигадаси.*

Безсполучникові складні речення цього типу можуть бути перетворені в сполучникові складні речення, однак між ними немає абсолютної тотожності. У сполучникових складних реченнях з допустовою підрядною частиною яскравіше підкреслена допустова семантика і логічний характер відношень між подіями, а в безсполучникових реченнях інтонаційно більше виділене протиставне значення, напр.: *Мені ненависна дерев покірність: Рубай, коли, пали – вони мовчать* (Д. Павличко). *Рубай, коли, пали – але вони мовчать. Що не роби з деревами, а вони мовчать.*

Трансформація аналізованих конструкцій свідчить про те, що в граматичному плані перший компонент безсполучникового складного речення співвідносний з підрядною частиною складнопідрядного речення із допустовим компонентом. Порядок розташування частин як один із важливих граматикалізованих елементів формування безсполучникових складних речень є диференційною ознакою зокрема і для безсполучникових складних речень допустово-протиставної семантики. Однак на формально-синтаксичному рівні це різні структури, і їх не можна розглядати як взаємозаміні. Саме такий підхід є визначальним у вивченні безсполучникових складних речень інтенсивної допустово-протиставної семантики.

Засоби безсполучникового зв'язку суттєво відрізняються від засобів сполучникових речень. Оскільки в складних безсполучникових реченнях відсутні структурно-граматичні елементи оформлення допустово-протиставних відношень – сполучні засоби, то вираження допустово-протиставного значення ґрунтується на граматикалізованих засобах, а саме: співвідношенні модального, аспектуального та часового планів предикативних частин; порядку розташування предикативних частин;

лексико-семантичному змісті компонентів безсполучникового речення; інтонації.

Часове вираження присудків предикативних частин безсполучникового складного речення допустово-протиставного співвідношення здійснюється чи то в одному темпоральному полі, а саме: минулий – минулий, теперішній – теперішній, чи то в різних полях. Якщо часові характеристики збігаються в обох предикативних частинах, то розгортання подій у певному порядку пов'язане з видовим співвідношенням дієслів-присудків. Доконаний вид дієслова-присудка в наслідковій частині може визначати подію-наслідок як уже здійснений результат, напр.: *Я вже й оддав їм борг, все одно заарештували* (А. Головка).

Окрему групу складних допустово-протиставних речень утворюють безсполучникові конструкції, що містять інтенсифікатори допустового значення.

Допустовими інтенсифікаторами в безсполучниковому складному реченні допустово-протиставної семантики є утворення: *таки, все, все ж, все-таки, то, все одно*, які вказують на невідповідність змісту предикативних частин.

Частки *все, все ж* підсилюють значення допустовості, напр.: *Довго ждала...Уже всі люди перейшли, тільки двоє зосталося, уже й сонце підбилося вгору та й униз почало сідати, — вона **все** дожидала* (Б. Грінченко).

Частка *все-таки (все ж таки)* надає висновковій частині значення категоричності. Цю її властивість широко використовують у художньому та публіцистичному стилях, напр.: *Я довго попереджав – **все-таки** мені не повірили* (Г. Тютюнник). *Перший відділ був дуже наполегливим, **усе ж таки** опоненти виявилися хитрішими* (З газети).

Стійке сполучення, функціонально близьке до частки, *все одно* надає реченням динаміки, а відтак і експресивності, напр.: *Я вже й оддав їм борг, **все одно** заарештували* (А. Головка).

У безсполучникових складних реченнях інтенсивної допустово-протиставної семантики високий ступінь вияву ознаки, дії чи стану може бути виражений лексико-синтаксичними засобами, напр.: ***Роками** голову ламатимеш – нічого нового не вигадаєш* (З газети); *Билися **всі** по черзі **десятки раз** – ніхто не зміг вибороти право лідера* (Г. Тютюнник); *Я **довго** попереджав – **все-таки** мені не повірили* (Г. Тютюнник), та нарощення експресії за допомогою кількісного нагромадження аргументів першої частини, що вказують на умову або причину, всупереч яким відбувається дія другої частини, напр.: *І знову зброя у двобої **Дзвенить над збитою водою, і квасить нелюдів ріка, – не ломить сила козака*** (М. Стельмах).

У **Висновках** узагальнено результати проведеного дослідження.

В українській мові поряд із категоріями причини, мети, відповідності / невідповідності в одній синтаксичній площині функціонує категорія допустовості, сутність якої виявляється в її характерному значенні та загальній двокомпонентній будові: одна частина містить вказівку на

обставини, всупереч яким відбувається дія другої частини. Вона реалізує себе в складних конструкціях інтенсивної допустово-протиставної семантики, в основі яких лежать власне допустові відношення – особливі причиново-наслідкові відношення невмотивованості одного явища іншим, недостатньої умови і фактичного наслідку, протилежного очікуваному, що відбувається всупереч цій умові. Допустові відношення мають ускладнену семантику: з одного боку, базуються на причинових, умовних, наслідкових відношеннях, а з іншого, – на протиставних. Синтаксична категорія допустовості є результатом взаємодії причиново-наслідкових і умовно-наслідкових відношень з протиставними.

Найважливішим засобом оформлення допустово-протиставних відношень в українській мові є добре розвинена система сполучних засобів сурядності та підрядності, серед яких – поєднання відносних займенників та прислівників з часткою *не*, що має підсилювальне значення: *як не, скільки не, який не, хто не, що не, де не, коли не, куди не, звідки не*, а також поєднання сполучника-частки *хоч* (зрідка *хай*) у сполученні з тими ж займенниками та прислівниками: *хоч як, хоч скільки, хоч який, хоч хто, хоч що, хоч де, хоч коли, хоч куди, хоч звідки*. Відносні займенники при цьому можуть уживатися і в непрямих відмінках. Важливими є й інші засоби поєднання частин складного речення: порядок розміщення предикативних частин, їхнє лексичне наповнення, особливості співвідношення видо-часових і способових форм присудків.

В оформленні безсполучникових складних речень, крім порядку розташування складників, співвідношення видо-часових і способових форм присудків, наявності лексичних елементів відповідної семантики, синтаксичні відношення між предикативними компонентами в усному мовленні виражаються також за допомогою інтонації.

Серед основних типів складних речень інтенсивної допустово-протиставної семантики базовими синтаксичними конструкціями є складнопідрядні речення з підрядною допустовою частиною, своєрідність структури яких полягає у тому, що сполучні засоби, які організують такі структури, складаються з допустової частини – компонентів *як не, скільки не, хто не, хоч як, хоч скільки, хоч хто* тощо, які вказують на високий ступінь вияву ознаки, інтенсивність дії чи стану і є сполучними засобами підрядності, та протиставної частини – *а, але, зате, проте, однак* та інші, що вживаються імпліцитно / експліцитно як сполучники у складносурядному реченні. Семантико-синтаксичні допустово-протиставні відношення можуть реалізуватися також і в складносурядних та безсполучникових реченнях.

Специфічною семантичною ознакою складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики є сема посилення, максимального чи високого ступеня вияву ознаки, дії, стану. Вона має відповідне смислове навантаження і в складному реченні може набувати різноманітних семантичних модифікацій. На ступінь інтенсивності ознаки, дії, що виявляється більшою чи меншою мірою, вказує концесивний транслятив (частка *не* у сполученні з відносними займенниками і прислівниками та

вживання із цими словами сполучника-частки *хоч*). Незважаючи на посилену інтенсивність чи навіть найвищий ступінь вияву того, про що повідомляє допустовий компонент, як наслідок констатовано факт, протилежний очікуваному.

З огляду на те, що в аналізованих складнопідрядних конструкціях значення допустовості поєднується з означальним, обставинним, суб'єктно-об'єктним значеннями, визначено функціонально-семантичні моделі речень інтенсивної допустово-протиставної семантики, серед яких конструкції з *якісним* (як не, хоч як), *квантитативним* (скільки не, хоч скільки), *суб'єктно-об'єктним* (хто не, що не; хоч хто, хоч що), *атрибутивним* (який не, хоч який), *темпоральним* (коли не, хоч коли), *локативним* (де не, куди не, звідки не; хоч де, хоч куди, хоч звідки) значеннями. Функціонально-семантичні моделі складносурядних та безсполучникових речень встановлено відповідно до відтворюваних ними подій, пов'язаних зі світом речей і явищ, з особистісною сферою людини.

Окрему групу складних допустово-протиставних речень складають конструкції, що містять інтенсифікатори допустового значення – частки *таки, все-таки (все ж таки), все ж*, стійкі сполучення слів *все одно, в той же час*

Семантична неоднорідність складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики зумовлена передусім тим, що семантика допустово-протиставних конструкцій значно складніша за значеннєву структуру як допустових, так і протиставних конструкцій, а відношення, які формуються у допустово-протиставних конструкціях, є синкретичними як результат взаємодії допустових і протиставних відношень. Вони значною мірою споріднені, оскільки допустові відношення виникають на основі протиставлення, однак репрезентують складніший його різновид. Якщо в основі протиставних відношень лежить ідея протиставлення загалом, то в допустових виражено протиставлення явищ, логічно пов'язаних як умова (причина) і наслідок, причому наслідок завжди протилежний очікуваному. Аналізовані конструкції характерні семантичною різнотипністю частин, яка відповідно відображена в їх лексичному наповненні.

Складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики можуть набувати додаткового умовно-допустового відтінку залежно від особливостей способової співвіднесеності присудків предикативних частин і від наявності в них атрибутів умовного способу.

Складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики виявляють неоднакове вживання в українській мові. Зокрема серед складнопідрядних досліджуваних одиниць найуживанішими є синтаксичні конструкції з якісним, квантитативним та суб'єктно-об'єктним значенням, менш поширеними є речення з атрибутивним та локативним значенням, і дуже рідко зустрічаються синтаксичні одиниці зі значенням темпоральності. Часто вживаними в художніх та публіцистичних текстах є фразеологізовані звороти, побудовані на зразок складнопідрядних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики та різноманітні за своїм складом залежно

від сполучних засобів і семантики дієслів – компонентів фразеологізованих одиниць. Складносурядні речення, між частинами яких існують протиставно-допустові семантико-синтаксичні відношення, виявляють більшу частотність уживання порівняно з безсполучниковими конструкціями цього ж типу.

Проведений аналіз формально-граматичної та семантико-синтаксичної структури складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики підтвердив доцільність виокремлення зазначеного типу речень, наявність у ньому ідентифікаційних та диференційних ознак та перспективність залучення запропонованих принципів до аналізу інших функціональних типів складних речень.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИСВІТЛЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Гаврилюк О. Р. Особливості семантики складних допустово-протиставних речень зі значенням інтенсивності / О. Р. Гаврилюк // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету: Філологія. Педагогіка. Психологія : [гол. ред. Г. І. Артемчук]. — Вип. 15. — К. : Видавничий центр КНЛУ, 2007. — С. 105—111.
2. Гаврилюк О. Р. Складнопідрядні речення інтенсивної допустово-протиставної семантики зі сполучним компонентом *як (би) не, хоч (би) як* / О. Р. Гаврилюк // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови : [зб. наук. праць / відп. ред. М. Я. Плющ] — Вип. 4. — К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. — С. 126—132.
3. Гаврилюк О. Засоби зв'язку у складнопідрядних реченнях інтенсивної допустово-протиставної семантики / О. Гаврилюк // Наукові записки. Серія : Філологія : у 2 т. : [зб. наук. праць / наук. ред. Н. Л. Іваницька]. — Вип. 10. — Т. 1. — Вінниця : Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту імені М. Коцюбинського, 2008. — С. 156—161.
4. Гаврилюк О. Категорія допустовості в логіко-філософському й семантико-синтаксичному аспектах / О. Гаврилюк // Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство) : [зб. наук. праць / відп. ред. В. Ожоган та ін.]. — Вип. 72 (2). — Кіровоград : РВЦ КДПУ імені В. Винниченка, 2008. — С. 47—51.
5. Гаврилюк О. Р. Інтенсивність як лінгвістична категорія та її вираження у складних синтаксичних конструкціях інтенсивної допустово-протиставної семантики / О. Р. Гаврилюк // Література та культура Полісся : Спадщина М. Гоголя та проблеми вітчизняної і світової історії, філології та культури у сучасній інтерпретації : [відп. ред. і упорядник Г. В. Самойленко]. — Вип. 41. — Ніжин : Вид-во НДУ імені М. Гоголя, 2008. — С. 70—78.

6. Гаврилюк О. Р. Структурно-семантичні особливості безсполучникових складних речень з допустово-протиставними відношеннями / О. Р. Гаврилюк // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови : [зб. наук. праць / відп. ред. М. Я. Плющ]. — Вип. 5. — К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. — С. 193—197.
7. Гаврилюк О. Засоби вираження допустово-протиставних відношень у складних конструкціях інтенсивної допустово-протиставної семантики / О. Гаврилюк // Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції: Зб. матеріалів X Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 16-18 травня 2007 р. : у 6-ти т. : [відп. ред. І. І. Тимошенко]. — Т. 1. — К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2007. — С. 80—83.

АНОТАЦІЇ

Гаврилюк О. Р. Складні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики: структура та функціонування. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2010.

У кандидатській дисертації вперше в українському мовознавстві здійснено комплексний аналіз функціонально-семантичних засобів вираження інтенсивної допустово-протиставної семантики в межах складного речення, виявлено чинники, що впливають на їх функціонування.

У дисертації на підставі самостійно зібраних автором методом суцільного вибирання з творів художньої літератури (XIX – початку XXI століття) та сучасної публіцистики складних речень проаналізовано складні синтаксичні конструкції інтенсивної допустово-протиставної семантики (понад 1000 одиниць). З'ясовано місце аналізованих синтаксичних одиниць у системі складного речення, виявлено та охарактеризовано основні різновиди складних допустово-протиставних речень (складнопідрядних, складносурядних і безсполучникових), досліджено основні засоби зв'язку предикативних частин цих одиниць. Комплексний аналіз складних конструкцій інтенсивної допустово-протиставної семантики здійснено у формально-граматичному та структурно-семантичному аспектах.

Ключові слова: складне речення, допустово-протиставна семантика, допустово-протиставні семантико-синтаксичні відношення, інтенсивність, сполучні засоби, концесивний транслятив.

Гаврилюк О. Р. Сложные конструкции интенсивной уступительно-противительной семантики: структура и функционирование. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2010.

В кандидатской диссертации впервые в украинском языкознании осуществлен комплексный анализ функционально-семантических средств выражения интенсивной уступительно-противительной семантики в пределах сложного предложения; выявлены их семантико-функциональные особенности.

В диссертации на основе самостоятельно собранных автором методом сплошной выборки из произведений художественной литературы (XIX – начала XXI века) и современной публицистики сложных предложений проанализировано сложные синтаксические конструкции интенсивной уступительно-противительной семантики (свыше 1000 единиц).

В первой главе представлено логико-философское понимание категории уступительности и определено ее место в системе категорий украинского языка. Охарактеризована семантическая и формально-грамматическая структура сложных конструкций уступительно-противительной семантики в украинском языке; исследована интенсивность как лингвистическая категория и ее выражение в сложных синтаксических конструкциях интенсивной уступительно-противительной семантики.

Вторая глава посвящена рассмотрению сложноподчиненных уступительно-противительных предложений. Определено место анализированных синтаксических единиц в системе сложного предложения; выявлены и охарактеризованы основные разновидности сложноподчиненных уступительно-противительных предложений; проанализированы средства связи в этих предложениях, исследована структурная организация неитеративных и итеративных сложноподчиненных интенсивных уступительно-противительных конструкций.

В третьей главе определен лингвистический статус сложносочиненных предложений; описаны грамматические и семантические признаки сложносочиненных противительно-уступительных предложений интенсивной семантики; изучены средства выражения уступительного значения, определена роль видо-временных характеристик глаголов-сказуемых в выражении противительно-уступительных отношений в сложносочиненных предложениях. Выявлены средства соединения частей сложносочиненных предложений и интенсификаторы уступительного значения в них.

В четвертой главе исследована проблема статуса бессоюзных сложных предложений в синтаксической системе украинского языка и места в ней бессоюзных уступительно-противительных предложений; охарактеризованы структурные, семантические и стилистические особенности бессоюзных сложных предложений с уступительным компонентом, а также грамматикализованные средства выражения уступительно-противительного значения; исследовано участие интенсификаторов уступительного значения в выражении уступительно-противительных отношений; указаны средства акцентирования на признаках, выраженных частью с уступительным значением; исследован вопрос парцелляции

сложных бессоюзных предложений уступительно-противительной семантики.

Комплексный анализ сложных конструкций интенсивной уступительно-противительной семантики осуществлен в формально-грамматическом и структурно-семантическом аспектах.

Ключевые слова: сложное предложение, уступительно-противительная семантика, уступительно-противительные семантико-синтаксические отношения, интенсивность, средства связи, concessive-транслятив.

Gavryluk O. The complex constructions of intensive concessive-adversative semantics: structure and functioning. – Manuscript.

The dissertation for Candidate of Philology (speciality 10.02.01 – Ukrainian language). M. P. Dragomanov National Pedagogical University, – Kyiv, 2010.

This thesis is the first attempt in Ukrainian linguistics to introduce the composite functional-semantic analysis of the expression means of intensive concessive-adversative semantics within a complex sentence; the author also identifies the factors that affect their functioning.

Using the method of continuous selection the author presents considerable factual material as original research of XIX – the beginning of XXI century fiction and contemporary journalism - the complex constructions of intensive concessive-adversative semantics (more than 1000 units). The place of analyzed syntactical units within a system of a complex sentence is identified, the major types of the complex concessive-adversative sentences (complex, compound, asyndetic) are characterized and the main means of predicative parts connection of these units are investigated. The composite analysis of the complex constructions of intensive concessive-adversative semantics is realized in formally-grammatical and structurally-semantic aspects.

The key words: complex sentences, concessive-adversative semantics, concessive-adversative semantically-syntactical relations, intensity, connecting means, concession translative.